

خَيْرُكُمْ مَنْ تَعَلَّمَ الْقُرْآنَ وَعَلَّمَهُ
بهترین شما کسی است که قرآن را بیاموزد و آموزش دهد.

وسایل الشیعه ج ۶ ، ص ۱۶۷ ، ح ۷۶۴۱

ویژه نامه

نکات تربیتی قرآن

دانشگاه فرهنگیان استان سمنان
انجمن علوم تربیتی پردیس الزهراء (س)

بهار ۹۹

تهیه محتوا: زهره طاهری

ویراستار: زینب بابائی فر

صفحه آرای: مبینا جوادی نژاد

با تشکر از دکتر محمد حسین ناظمی اشنی

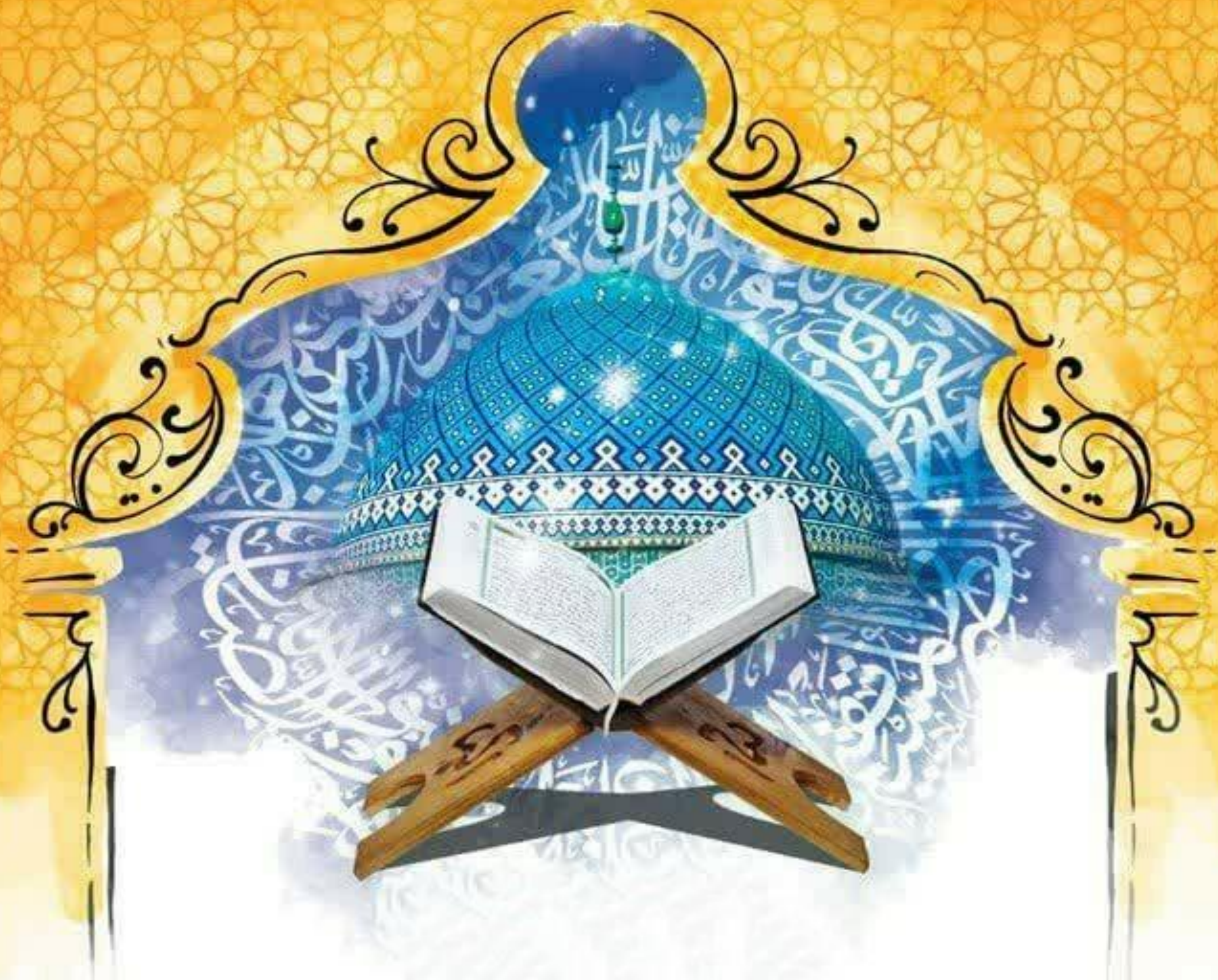
قرآن کریم منشور کمال بشریت در همه عرصه هاست. این کتاب همه آموزه‌های عرشی پیش از خود را دربرداشته و تمامی تعالیم لازم برای سعادت دنیوی و اخروی بشر را بر فراز عصرها و نسل ها ارائه می‌دهد. هر یک از سوره های قرآن کریم با ظرافت و لطافت نکته‌های تربیتی، روانشناختی و زیباشناختی بسیار دقیق دارد. قرآن دارای مضامین بنیادی نیز در مورد تربیت انسان است و گذشته از جنبه هدایتی‌اش، یک منبع مهم دانشی در باب اصول و روش‌های تربیتی برای سنین مختلف، از کودک گرفته تا سالخورده و برای تمامی مراحل زندگی، از پیش از تولد تا هنگامه مرگ است.

این حق طبیعی هر تربیت‌پذیری است که تحت هدایت و ارشاد یک مربی آگاه و دلسوز، نخست از نقایص وجودی خود برهد و وانگهی به کمالات لایق خود برسد. و همین‌طور تکلیف کسانی که نفوس انسانی به‌عنوان ودایع و امانات خدا و خلق، بدان‌ها سپرده می‌شود، این است که نسبت به مبانی، مراحل، اصول و روش‌های تربیتی، وقوف و آگاهی لازم را بدست آورند. ورودی‌های تحصیل آگاهی‌های لازم برای فرزند پروری، یا دانش دنیاست یا دانش دین. ابزار دانش دنیا سه چیز است: ۱. حس ۲. عقل ۳. شهود. هر این سه هم محدود است و هم خطاپذیر، لذا اطمینان آور نبوده و نیست. اما دانش دین چون از مبدأ وحی سرچشمه می‌گیرد از هر گونه خبط و خطایی پیراسته است.

تربیت به معنای رشد و فزونی و نمو استعدادها و فعلیت بخشی به استعدادهای انسان در راستای دست یابی به کمالات شایسته و بایسته، از اهمیت و ارزش بسیاری در آموزه های قرآنی برخوردار است؛ چرا که تربیت و پرورش نفوس انسانی از اهداف مهم و اساسی بعثت پیامبران به ویژه پیامبر گرامی اسلام است (بقره، آیات ۱۲۹ و ۱۵۱؛ آل عمران، آیه ۱۶۴؛ جمعه، آیه ۲).

سوگندهای مکرر خداوند در آیات قرآنی پیش از بیان مسأله تربیت و تزکیه نفوس نشان می‌دهد که از نظر خداوند و آموزه‌های وحیانی قرآن، اهمیت و ارزش تربیت چنان بسیار است که لازم است با سوگندهای متعدد، توجه مخاطب به مسأله مهمی چون تربیت جلب و جذب شود.

اصولا خداوند خود را در بیش‌تر آیات قرآنی به عنوان رب معرفی می‌کند و چنان که گذشت ربوبیت الهی ارتباط تنگاتنگی با تربیت انسانی دارد؛ چرا که خداوند در مقام ربوبیت است که نقش پروردگاری را به عهده گرفته و بر آن است تا با ایجاد استعداد و نیز پرورش آن زمینه‌ساز ورود و دسترسی و دست‌یابی هر کس و هر چیزی به کمالات بایسته و شایسته آنان باشد.

از جمله روش‌های تربیتی که در قرآن به آن‌ها
اشاره شده است می‌توان به
ارائه الگو و سرمشق تربیتی،
بیان تدریجی،
آسان‌گیری،
اعتدال و
استمرار رهنمودها اشاره کرد.

در ادامه به ذکر چند نمونه از نکات تربیتی در آیات قرآن می‌پردازیم:

۱- برخورد کریمانه با کودک و نوجوان:

ویژه نامه نکات تربیتی قرآن

در هندسه معرفتی قرآن، اصل کرامت وجودی انسان، که ناشی از مقام خلیفه الهی اوست، زیرساختی ترین اصل تربیتی است. « و لقد کرّمنا بنی آدم... » (اسرا/۷۰). بنابراین تمامی هنجارها و رفتارهای تربیت ساز کودک و نوجوان، می بایست مبتنی بر این نگاه صورت پذیرد. قرآن، آن جا که از فرزندخواندگی سخن به میان می آورد، سفارش می کند که آن ها را به نام و نسبشان، بخوانید تا کرامتشان حفظ شود. « ادْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ فَإِنْ لَمْ تَعْلَمُوا آبَاءَهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَمَوَالِيكُمْ... » (آن ها را به نام پدرانشان بخوانید که این کار نزد خدا عادلانه تر است؛ و اگر پدرانشان را نمی شناسید، آن ها برادران دینی و موالی شما هستند. احزاب/۷).

۲- آموزش حیا و تربیت جنسی کودک:

اگرچه غریزه جنسی در کودک، ضعیف است اما حریم باز و اتاق خواب بدون قانون والدین، زمینه بیداری زودهنگام این قوه حیوانی را در کودک نابالغ و نوجوان در آستانه بلوغ فراهم می سازد. خداوند در آیه ۵۸ سوره نور، به منظور پیشگیری از بلوغ زودرس و بروز انحرافات جنسی بر آموزش حریم نگهداری و تقویت حس حیا مندی در کودک تأکید دارد. « ای کسانی که ایمان آورده اید، باید کسانی که برده ملکی شمایند و کسانی از شما که به حد بلوغ نرسیده اند (هنگام ورود به مسکن شخصی شما) سه بار (در سه وقت) اجازه بگیرند (و سرزده وارد نشوند)، قبل از نماز صبح و هنگام ظهر که لباس های خود را وامی نهید و پس از نماز عشا که (این اوقات) سه وقت خلوت شماست، گذشته از این (سه وقت) بر شما و بر آن ها گناهی نیست (که بدون اجازه وارد شوند، زیرا) آن ها پیوسته (بر حسب ضرورت معاشرت) به دور شما می چرخند (یا شما با یکدیگر کار و رفت و آمد دارید و طلبیدن اذن مشکل است). این گونه خداوند آیات (احکام) را برای شما بیان می کند و خداوند دانا و مصلحت دان است. »

۳- آشناسازی کودک و نوجوان با اصول دین‌داری: قرآن در یک خطاب کلی به اهل ایمان

می‌فرماید: « يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ » (ای کسانی که ایمان آورده‌اید، خود و خانواده خود را از آتشی که هیزم آن مردم و سنگ‌ها هستند نگه دارید. تحریم/۶)

تقوی از مصدر وقایه به معنای خویشتن‌داری و خودنگهداری است. عرب به سپر می‌گوید: وقایه. ترجمانی چون پرهیزکاری، برحذرداشتن، خداترسی و... همه از لوازم و فروعات مفهوم تقوا هستند نه اصل مفهوم. بر مبنای این آیه، پدر و مادر مومن نمی‌تواند و نباید نسبت به تعلیم معارف دین به فرزندان، کوتاهی بورزند. پیامبران و اولیای الهی در منش‌ها و گویش‌های خود با فرزندان، همواره ایشان را به اصول عقاید دینی هم‌چون مبدأ و معاد توجه داده‌اند. در این باب، تنها به دو آیه اشاره می‌کنیم:

آیه اول: « وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ » (به خاطر بیاور) هنگامی را که لقمان به فرزندش _ در حالی که او را موعظه می‌کرد _ گفت: «پسرم! چیزی را همتای خدا قرار مده که شرک، ظلم بزرگی است. لقمان/۱۳)

آیه دوم: « وَصَّى بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى لَكُمُ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ » (و ابراهیم و یعقوب (در واپسین لحظات عمر)، فرزندان خود را به این آیین، وصیت کردند؛ (و هر کدام به فرزندان خویش گفتند: «فرزندان من! خداوند این آیین پاک را برای شما برگزیده است؛ و شما، جز به آیین اسلام [تسلیم در برابر فرمان خدا] از دنیا نروید. بقره/۱۳۲)

۴- آموزش احکام و فروعات شریعت به فرزندان: والدین در کنار تعلیم اصول دین،

می‌بایست دستورات و احکام شرایع آسمانی را نیز به فرزندان خود آموزش دهند. صرف آموزش هم به تنهایی کافی نیست بلکه طبق آیه زیر، پافشاری، تأکید، مراقبت و صبر و حوصله بر اجرای تکالیف الهی اعضای خانواده نیز لازم است: « وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا » (خانواده خود را به نماز فرمان ده؛ و بر انجام آن شکیبا باش. طه/۱۳۲)

۵- مشورت و احترام به رأی و نظر فرزندان:

ویژه نامه نکات تربیتی قرآن

یکی از پیام‌های غیرمستقیم ماجرای ذبح حضرت اسماعیل (ع)، مشورت‌خواهی و تکریم فرزند است؛ هنگامی که با او به مقام سعی و کوشش رسید، گفت: «پسرم! من در خواب دیدم که تو را ذبح می‌کنم، نظر تو چیست؟» گفت: «پدرم! هرچه دستور داری اجراکن، به خواست خدا مرا از صابران خواهی یافت.» (صافات/ ۱۰۲ و ۱۰۳)

۶- تقویت حس مسئولیت‌پذیری، شهامت و درایت در فرزندان:

این دختر فکور و شجاع، با هوشمندی ستودنی، جلو می‌رود و آن‌ها را به دایه ای که همان مادر است، رهنمون می‌شود. (القصص/ ۱۱) «إِذْ تَمْشِي أُخْتُكَ فَتَقُولُ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ مَن يَكْفُلُهُ» (در آن هنگام که خواهرت در نزدیکی کاخ فرعون) راه می‌رفت و می‌گفت: «آیا کسی را به شما نشان دهم که این نوزاد را کفالت می‌کند (و دایه خوبی برای او خواهد بود؟ طه/ ۴۰)

ماجرای به آب افکندن حضرت موسی (ع)، توسط مادرش صفورا، از نقطه نظر تربیتی، دربردارنده پیام‌های متعددی است از جمله: تقویت حس مسئولیت‌پذیری فرزند، ایجاد روحیه اعتماد به نفس در فرزند، مهرورزی نسبت به برادر، شجاعت، هوشمندی و درایت در انجام مسئولیت. مادر به دخترش، «عائده» مأموریت می‌دهد که وقتی من صندوقچه برادرت را به آب افکندم، آن را تعقیب کن و از دور مراقبش باش. «وَقَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيه قَبَصَرْتُ بِهِ عَنْ جُنُبٍ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ» و (مادر موسی) به خواهر او گفت: «وضع حال او را پیگیری کن!» او نیز از دور ماجرا را مشاهده کرد در حالی که آنان (فرعونیان) بی‌خبر بودند. دختر، از پی صندوقچه رفت و دید فرعون و همسرش، موسی را از آب برگرفتند. این تفحص و تلاش تا آن‌جا ادامه یافت که خواهر دریافت فرعونیان در جستجوی دایه‌ای برای کودک شیرخوار هستند.

بازی و سرگرمی، حق طبیعی کودک است که دست حکیمانه خلقت، در نهاد وی به ودیعت نهاده است. والدین نباید به بهانه کثرت مشغله، ترس از اتفاقات حین بازی و... کودک را از این حق غریزی محروم کنند. از طریق همبازی شدن با کودک، می‌توان کنترل خشم، مهرورزی، همکاری و تعاون، مهارت آموزی، رعایت حقوق دیگران (همبازی) و... را به کودک آموخت.

در این خصوص به آیه ای از قرآن اشاره می‌کنیم:

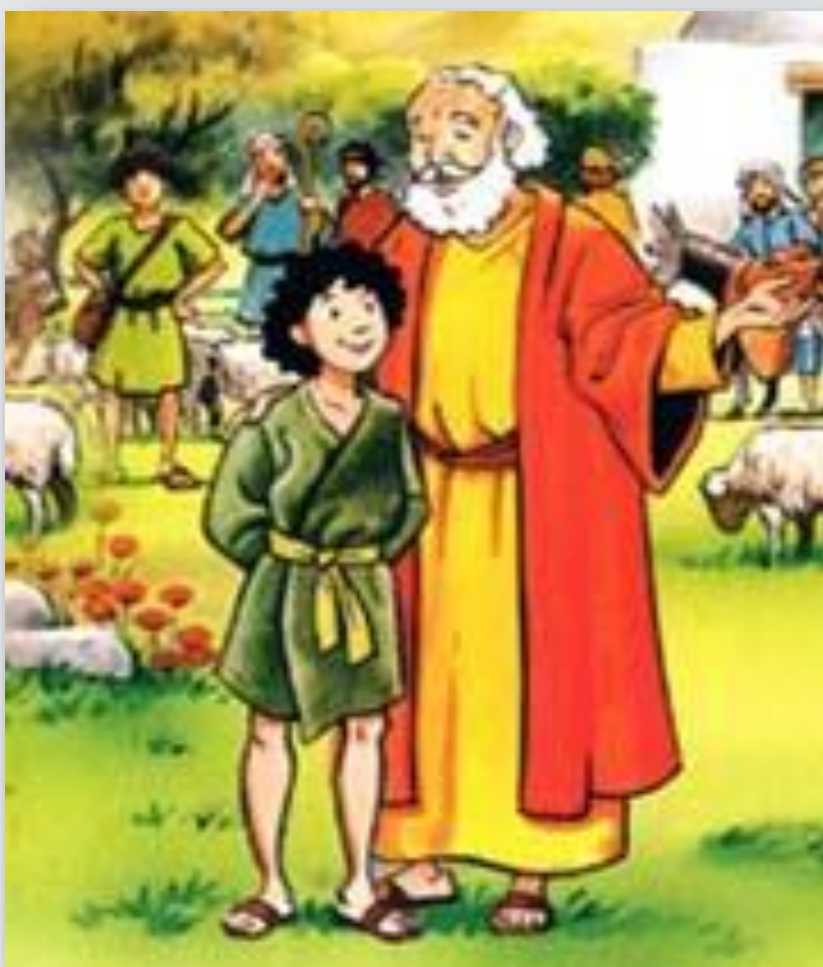
در داستان یوسف (ع)، برادران حسود، برای پیاده‌سازی نقشه شوم خود، می‌بایست یوسف (ع) را از پدر دور می‌کردند. و پدر که نسبت به حس حسادت ایشان به یوسف (ع)، واقف بود، مخالف می‌کرد. اما تنها سلاح منطقی فرزندان که حضرت یعقوب (ع) را تسلیم خواسته آن‌ها کرد، تأکید برادران بر نیاز کودک به تفریح و بازی است از این رو با این استدلال، خطاب به پدر بیان داشتند:

« أَرْسَلُهُ مَعَنَا غَدًا يَرْتَعُ وَيَلْعَبُ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ » (فردا او را با ما (به خارج شهر) بفرست، تا غذای کافی بخورد و تفریح کند؛ و ما نگهبان او هستیم. یوسف/۱۲) از این آیه نکته دیگری هم مستفاد است و آن اینکه بهتر است تفریح و ورزش ترجیحاً در فضای آزاد و سبز صورت گیرد، که بر جنبه‌های روانی شادابی و سلامت جسمانی فرزندان بیافزاید.

۸- پرهیز از هر گونه تبعیض میان فرزندان:

ریشه بسیاری از بزه‌های اخلاقی فرزندان در بزرگسالی ناشی از تبعیض و عدم رعایت عدالت در محبت و ورزی بدان‌هاست. در آسیب شناسی رفتار حضرت یعقوب نبی (ع) نسبت به یوسف (ع) و سایر فرزندان، باید گفت دوست داشتن افراطی پدر نسبت به فرزند، و اظهار عملی آن در پیش چشم دیگر اعضای خانواده، آتش حسادت، حقد و کینه را در آن‌ها شعله ور ساخت سرانجام کردند آنچه کردند.

ویژه نامه
نکات تربیتی قرآن

۹- بدآموزی مطلقاً ممنوع:

در داستان پیش گفته، برادران یوسف (ع) وقتی او را به چاه افکندند، با خود اندیشیدند که در پاسخ پدر، دلیلی باورپذیر بیابند. ناگهان این سخن پدر که گفت: «اگر او را ببرید، غمگین می‌شوم و می‌ترسم که از او غافل شوید و گرگ او را بخورد» (یوسف/۱۳)، فریادشان آمد و اتفاقاً همین گفته پدر را توجیهی مناسب برای سرپوش نهادن بر توطئه شومشان، انگاشتند.

۱۰- گذشت و چشم پوشی یک راهبرد تربیتی:

ویژه نامه
نکات تربیتی قرآن

« قَالُوا يَا أَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا إِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ قَالَ سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ » (گفتند: پدر، از خدا آمرزش گناهان ما را بخواه که ما خطاکار بودیم. گفت به زودی برای شما از پروردگارم آمرزش می‌طلبم که او غفور و رحیم است. یوسف/ ۹۸ و ۹۷) حضرت یعقوب (ع) به هنگامی که آن‌ها نزد او اعتراف به گناه و اظهار ندامت کردند و تقاضای استغفار نمودند، می‌گوید: بعداً برای شما استغفار خواهم کرد و ظاهراً همانگونه که در روایات وارد شده هدفش این بوده است که انجام این تقاضا را به سحرگاهان شب جمعه که وقت مناسب‌تری برای اجابت دعا و پذیرش توبه است، به تأخیر اندازد. این راهبرد در زمانی کارایی دارد که کودک خود قبل از هر چیز، از رفتار اشتباهش اظهار ندامت کند در غیر این صورت، ممکن است به عصیان بیشتر وی بینجامد.

۱۱- راهنمایی و تربیت همراه با محبت:

اگر قصد راهنمایی و تربیت کسی را دارید، در قدم اول از گفتار نرم و با محبت بهره گیرید؛ حتی اگر مخاطب شما فرعون سرکش یا سران لجوج کفار جاهلی باشند. « فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا لَّعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى » (پس با گفتاری نرم به او بگویید، امید است که هوشیار شود و [آیین حق را بپذیرد] یا بترسد [و از سرکشی باز ایستد.] طه/ ۴۴ و شعرا/ ۲۱۵)